

Олена Кін

РОЗВИТОК ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ В ПЕРІОД 1900–1917 РР.

У статті розглянуто особливості розвитку студентського громадського руху в період 1900–1917 рр. у контексті загострення соціально-політичних, економічних суперечностей, пожвавлення громадянської активності, активізації революційних настроїв у країні. Проаналізовано еволюцію процесу громадської діяльності студентів у залежності від політики владних структур. Встановлені основні напрями та зміст студентської громадської діяльності досліджуваного періоду.

Ключові слова: *студенти, громадська діяльність, громадська активність, громадський рух, студентські об'єднання.*

Інтеграція вищої школи України до європейського простору призвела до актуалізації суттєвих якісних змін у пріоритетах щодо підготовки молодих спеціалістів. Особливої значущості набула проблема виховання відповідального громадянина, здатного реалізовувати а захищати власні громадські права, виконувати обов'язки рівноправного члена соціуму, дбати про добробут країни, бути активним учасником процесу демократизації всіх сфер життєдіяльності.

Такий освітньо-суспільний формат актуалізував необхідність звернути спеціальну увагу на організацію процесу студентської громадської діяльності на підставі вивчення й адаптації до сучасних реалій вітчизняного історичного досвіду. У цьому контексті важливого значення набуває історія розвитку студентського громадського руху в період 1900–1917 рр., який ознаменувався високим рівнем громадської свідомості студентської молоді, розробкою конструктивних форм та напрямів громадської діяльності студентів.

Проблема студентської громадської діяльності вивчалася досить детально в дослідженнях історичного характеру (С. Ашевський, Р. Видрін, Г. Енгель, В. Горохов, П. Капніст, С. Мельгунов).

Окремі аспекти розглядалися у контексті діяльності молодіжних об'єднань України (І. Андрухіна, І. Головенького, В. Міяковського, В. Орлова, В. Сушка, С. Черкасової, Н. Якушко).

Певні проблеми студентської громадської діяльності було відображено в дослідженнях виховної діяльності сучасних спілок молоді (М. Баяновська, М. Окаринський, Н. Онищенко, Л. Ярова).

Однак, питання розвитку громадської діяльності студентської молоді

вищих навчальних закладів України у період 1900–1917 рр. не були предметом спеціального вивчення.

Мета статті – проаналізувати особливості розвитку процесу громадської діяльності студентської молоді вищих навчальних закладів України у період 1900–1917 рр.

Початок ХХ ст. в історії України були часом радикалізації суспільних настроїв, втягнення широких верств населення в політичну боротьбу, виникнення загальноросійських і національних партій. На тлі загальної громадської активності та піднесення соціально-політичних процесів у суспільстві спостерігалось помітне поживлення й студентського руху, який став гармонійною складовою загального громадського руху, що захватив всі прошки населення.

Рух студентської молоді того часу, як соціальне явище, було широко відображено в науковій літературі, публіцистиці, мемуарних нарисах, спогадах та публікаціях періодики. Ще у роботах дореволюційного періоду (О. Георгієвський, Р. Видрін, В. Горохов, Г. Енгель, С. Мельгунов, Б. Фромат) було представлено детальну хронологію студентських виступів в контексті суспільних, політичних подій початку ХХ ст. Відомий російський історик П. Виноградов, аналізуючи студентський протесний рух, як специфічне соціальне явище, констатував, що особливо інтенсивно розвиватися та поширюватися студентські виступи стали з 90-х рр. ХХ ст. [2, с. 141].

У дослідженнях радянських науковців (П. Гусятніков, Л. Єрман, М. Комиза, М. Матвеев, Н. Ткаченко), присвячених проблемам студентського руху в Російській імперії дана особлива інтерпретація історичним подіям, підкреслювався революційний характер студентських виступів, свідомо ідеологічна позиція, міцний зв'язок студентської молоді пролетаріатом, керівна роль більшовицької партії.

Незважаючи на діаметрально – протилежні позиції в оцінки ідеологічних принципів та соціальних мотивів студентського руху, автори одностайно констатували, що в період 1900–1902 рр. відбувся вирішальний перехід у студентському русі на новий етап.

Отже, студентський громадський рух у період 1900–1917 рр. пройшов певний еволюційний шлях від розрізнених виступів до потужного, масового руху, націленого на розв'язання демократичних завдань з чітко окресленими цілями, змістом та стратегією й став помітним явищем серед загальних громадських процесів країни. За доцільне вважаємо виділити основні ознаки студентського громадського руху дослідженого періоду:

– антиурядовий характер – вирішення проблеми вищої школи вимагало зміни існуючого політичного режиму. Студенти вимагали реформування вищої освіти на засадах самоврядування, скасування обмежень прав студентів (станових, релігійних, статевих), легалізації

студентських організацій, поновлення звільнення за політичну небажательність студентів тощо.

- організованість, масовість та консолідація сил – міцніли зв'язки між студентськими нелегальними організаціями різних учбових закладів і міст.

- урізноманітнення форм протесту – студентські форми протесту були самими різними – бойкот лекцій реакційних викладачів, студентські виступи та безпорядки, сходки, демонстрації, страйки, організовані акції у відповідь на конкретні суспільно-політичні події в країні, знаменні дати тощо.

- демократичність – основна маса студентства була тісно пов'язана з так званими середніми прошарками суспільства, відображала у своїх виступах та діях боротьбу цих класів за демократичні свободи, їх соціальну природу, притаманні їм настрої та ідеали.

Зазначимо, що студентський рух мав неоднорідний характер, у його складі були представлені різних ідеологічні групи та течії. Аналіз та вивчення історико-педагогічної літератури дали змогу виділити основні складові громадського студентського руху періоду 1900–1917 рр.:

- напрям «академізму» – специфічна течія у студентському середовищі, прибічники якої проголосивши гасло «університет для науки», відстоювали ідеї утворення наукових, літературних, кооперативних організацій та товариств студентів, виступали проти об'єднань студентів за політичними ознаками. «Академісти» вважали страйки шкідливими для розвитку наукової та навчальної діяльності, негативно ставились до політичної боротьби, виступали проти будь-яких об'єднань за політичними та національними ознаками, натомість відстоювали ідеї утворення кооперативних, наукових, літературних студентських організацій.

- напрям національного відродження – зросла чисельність українських студентських громад та земляцтв як осередків національного відродження. Національні молодіжні об'єднання прагнули до активної участі у громадському житті України, виступали за перебудову Російської держави у федеративну демократичну республіку з наданнями широких прав Україні. Їх діяльність носила переважно культурно-освітній характер: розповсюдження україномовних книжок і брошур, організація українських бібліотек-читалень, вшанування пам'яті видатних українських діячів, читання рефератів та доповідей з українознавчих питань;

- політичний напрям – студенти активно поповнювали гуртки та об'єднання різних політичних спрямувань: від правих монархічних, чорносотенних елементів до лівих революційно-марксистських груп.

З моменту оформлення політичних партій та організацій на початку ХХ ст. у студентському середовищі відбувалися процеси розшарування на різні політичні угруповання. Так, В. Ленін у своїй роботі «Завдання революційної молоді» (1903 р.) надавав особливого значення політичній

диференціації серед студентів, виділяючи шість характерних для того часу груп, а саме: «реакціонери, байдужі, культурники, ліберали, соціалісти-революціонери та соціал-демократи». За його думкою, це було природним, тому що політична діяльність за своєю суттю «нерозривна пов'язана з боротьбою партій і неминуче вимагає вибору однієї визначеної партії» [7, с. 343].

Деякі сучасні дослідники молодіжного руху подають дещо іншу класифікацію. Так, Н. Левицька, аналізуючи студентський рух в Україні на рубежі XIX–XX ст., виокремлює чотири напрями: «радикальний, поміркований («академічний»), консервативний та реакційний» [6, с. 14]. На нашу думку, такі поділи на групи чи напрями завжди можна назвати умовними, тому що, іноді в тих чи інших історичних умовах різні напрями перепліталися і в назвах студентських організацій і в практичних діях.

Еволюція студентського громадського руху була тісно пов'язана з характером політики влади, особливістю соціально-політичних процесів у державі, динамікою громадської активності в суспільстві. Про вплив політичних та суспільних процесів країни на ступінь громадської активності студентської молоді неодноразово вказували громадські діячі, вчені, прогресивні науковці. Так, П. Виноградов писав: «Чи можна дивуватися тому, що молодь, яка представляє усі класи суспільства та відчуває на себе тяжкі умови російської дійсності – зубожіння, розграбування, беззаконня, свавілля, продажність, молодь, до якої з кафедр та книг ведеться проповідь ідеальних прагнень, моральності, гуманності, самодіяльності, патріотизму, щоб ці люди могли залишатися байдужими» [2, с. 144].

Тому особливості розвитку громадського студентського руху доцільно простежити у зв'язку с соціально-політичними подіями країни у період 1900–1917 рр.

Поштовхом для піднесення студентської громадської активності стало застосування «Тимчасових правил відбуванні військової повинності вихованцями вищих навчальних закладів, відрахованих за масові безпорядки» до 183 студентів Київського університету в січні 1901 р. [4].

Репресії уряду викликали хвилю протесту. Зазначимо, що студентські виступи були спрямовані на обстоювання прав та інтересів студентів вищих навчальних закладів й визначалися академічними межами. Основні проблем, що хвилювали студентство були пов'язані з наданням автономії університетам, розширенням управлінських прав студентів у вирішенні внутрішньо університетських питань, уможливленням вступати до університету представникам усіх національностей, жінкам, скасування обмежень щодо створення студентських об'єднань та організацій різного спрямування. Так, 13 листопада 1901 року в Харківському університеті відбулася бурхлива сходка, на неї ухвалили боротися за прийом до університету жінок, євреїв, поновлення студентів

звільнених за політичну агітацію і безпорядки, введення студентського суду [5].

Частина професорів підтримувала демократичні вимоги студентів, у тому числі вимоги автономії вищої школи, позитивно впливала на більшість рішень ради інституту, що стосувалися студентського руху, а інколи й сама брала участь у студентських виступах. Наприкінці 1901 р. рада інституту звернулася з проханням до Міністерства фінансів про надання можливості вступати до інституту жінкам, а також усім бажаючим незалежно від віросповідання та національності і висловлювала протест проти втручання поліції у внутрішні справи закладу [4, с. 126].

На масовій сходці студентів політехнічного інституту м. Києва 5 грудня 1901 р. було прийнято рішення оголосити страйк, якщо до 20 січня 1902 р. уряд не видасть закон про автономію вищої школи. На цю сходку було запрошено директора інституту В. Л. Кирпичова, якого ознайомили з ухваленою резолюцією [4, с. 93].

Хвиля студентських безпорядків, примусили міністерство освіти звернутися до всіх університетів із запитом про те, яких засобів слід ужити, щоб запобігти студентським виступам. Професорська рада Харківського університету в своїй відповіді писала: «Піввіковий досвід життя університетів з повною виразністю доказує, що усі намагання зробити зі студентів «отдельных посетителей» університету з метою усунення заколотів – даремні, бо розрізнена в щоденному житті молодь легко об'єднується шляхом таємних організацій для створення таких глибоко сумних явищ академічного життя, як страйки у всіх університетах імперії» [1, с. 74].

Уряд був вимушений піти на поступки студентам – 22 грудня 1901 р. міністром народної освіти П. Ванновським були затверджені «Тимчасові правила організації студентських установ у вищих навчальних закладах відомства міністерства народної просвіти», якими дозволялося «відкриття студентських гуртків для науково-літературних занять, гуртків для занять мистецтвами, ремеслами та різного роду фізичним вправами, а також студентських їдалень, кас (взаємодопомоги, позиково-ощадних)» [3].

З метою контролю над студентською громадською активністю «Тимчасовими правилами» у вищих навчальних закладах запроваджувалися професорські дисциплінарні суди, які мали розв'язувати конфлікти між студентами, студентами та професорами, інститут кураторів, який мав значні контролюючі права та можливості.

Такі «свободи» не могли, звичайно, задовольнити демократичну молодь. Політика загравання царизму із студентством завершилася провалом, запровадження нових правил було зірвано.

Наступною спробою урегулювати питання студентської громадської активності, надати їй легалізований, керований характер стало видання 27 вересня 1905 р. «Тимчасових правил про управління вищими

навчальними закладами», за якими професорам надавалося право обирати директора, його заступника і деканів, а студентам – збиратися на сходки. На ради вузів покладался обов'язок стежити за ходом навчального процесу. Уряд розраховував цим заспокоїти ліберальну професуру і відвернути студентство від революційного руху, проте ці надії не справилися.

У 1907 р. царизм продовжував наступ на автономні права вищих навчальних закладів. Влада намагалася не допускати жодних проявів студентської корпоративності, було прийнято низку постанов, спрямованих на обмеження студентського самоврядування (посилення нагляду, введення у навчальних закладах інституту проректорів, регламентація діяльності студентських організацій та проведення зборів тощо). Згідно «Правил про студентські організації та про влаштування зборів» (1907 р.) українські студентські громади, партійні студентські фракції змогли дістати дозвіл на легальну діяльність лиш у якості «наукових гуртків». Поліція була такої думки, що такі об'єднання не мають політичного характеру. Дійсно, переважно вони не вели політичної роботи, за рамки статуту, затвердженого Радою університету не виходили.

Так, у Харківському університеті в 1907 р було засновано університетську громаду, почесними членами якої були проф. М. Сумцов, Б. Грінченко, Д. Багалій та ін. Громада мала статут, затверджений університетською Радою й за межі статуту не виходила. займала позицію крайньої лояльності. Але урядові органи ставили перешкоди навіть такій діяльності. Коли члени «Громади» попросили губернатора дозволу влаштувати «українську вечірку», губернатор відмовив, мотивуючи тим, що «українців він не знає, а знає лише губернії, населені хохлами» [5].

Основною роботою «Громади» була читання рефератів, лекцій. Протягом 1907–1911 рр. читалися реферати затакою тематкою: «Українська національна проблема», «Ідейні поводири українського народу і шляхи, якими вони йшли до розв'язання цих проблем», «Економічне ґрунтування автономії України», «Національна свідомість і її еволюція», «Національна мова» [5].

Наступним поводом для студентських виступів стало видання Циркуляра від 16 травня 1908 р. «Про умови прийому в студенти вільних слухачі університетів та інших вищих навчальних закладів» [9] та Циркуляра від 14 липня 1908 р. «Про студентське представництво» [8]. Циркуляр про студентські організації та зібрання було спрямовано проти представництва студентських груп, навіть дозволених. На цьому ґрунті виникли масштабні студентські безпорядки, які в жовтні 1908 р. прийняли форму загально студентського страйку. Результатом стало прийняття резолюції, яка допускала студентське представництво в обмеженій формі. Окремі студентські групи не лишалися права звертатися до адміністрації, професорів через своїх представників для вирішення академічних питань,

проте заборонялося об'єднання цих представників у постійну організацію.

У 1910–1914 рр. чисельність студентських виступів зростає, вони набували дедалі більше політичного характеру. На зміну попереднім сходкам прийшли демонстрації та страйки. Характерною рисою цих виступів було те, що їх вимоги виходили за академічні межі, набирали суспільно-політичного змісту. Розгортання руху студентської молоді змушувало керівництво вищих навчальних закладів до енергійних попереджувальних заходів: заборони сходок у стінах вузів, системи перепусток до навчальних закладів, нагляду за студентами у місцях їх проживання, позбавлення стипендій політично неблагонадійним студентам.

У роки Першої світової війни царська влада, користуючись умовами воєнного часу, намагалась викоринити «крамолу» у вищій школі. Демократично налаштоване студентство та прогресивна професура зазнавали репресивних утисків. Не тільки участь у студентських зворушеннях, але й будь яка непокорність вузівській адміністрації суворо каралися, аж до судового переслідування. Багатьох студентів не обминув царський указ від 8 жовтня 1914 р. про призов на військову службу осіб, які користувалися відстрочкою до закінчення вищого навчального закладу. Мобілізація торкнулася, передусім, активних учасників студентських зворушень.

У студентському середовищі відбулися певні зміни, демократична студентська молодь прагнула ще більше до консолідації, стали виникати студентські організації. Важливим засобом антивоєнної пропаганди та революційної мобілізації демократичного студентства у досліджуваний період був нелегальний листковий друк. Листівки випускалися з приводу найбільш важливих подій у суспільно-політичному житті країни, таких дат у революційному русі, як 1 травня, річниця кривавої неділі, ленський розстріл тощо.

Мобілізація вузівської молоді сприяла антивоєнній агітації в армії. Студенти вели пропаганду серед поранених у воєнних шпиталях, поширювали листівки серед солдатів, закликаючи боротися проти імперіалістичної війни, за заміну існуючого державного ладу.

У період революційної ситуації (осінь 1916 – лютий 1917 рр.) студентський рух за масовістю та політичною спрямованістю піднявся на вищий шабель. З початком революції у більшості вищих навчальних закладів України були розміщені штаби бойових дружин та збройні склади, формувалися санітарні та міліцейські загони, студентські збройні загони.

Отже, в умовах посилення урядової реакції студентська громадська діяльність набувала характеру опозиції режиму. Студенти вимагали реформування вищої освіти на засадах самоврядування, скасування обмежень прав студентів (станових, релігійних, статевих), легалізації студентських організацій, поновлення звільнення за політичну не

благодійність студентів тощо. На тлі піднесення соціальної активності та поживлення революційних настроїв у суспільстві студентський громадський рух став виходити за академічні межі, набував більш політичного характеру.

Подальшу перспективу дослідження вбачаємо у вивченні процесу становлення та розвитку студентських об'єднань та організацій громадського спрямування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бузескул В. История Харьковского университета при действии устава 1884 г. / Бузескул Владислав Петрович. – Х. : Типография Адольфа Дарре, 1905. – 89 с.
2. Виноградов П. Г. Россия на распутье : историко-публицистические статьи / П. Г. Виноградов. – М. : ИД «Территория будущего», 2008. – 574 с. – (Университетская библиотека Александра Погорельского).
3. Временные правила организации студенческих учреждений в высших учебных заведениях ведомства министерства народного просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1902. – Ч. СССXXXIX. – февраль (№ 2). – Отд. 1. – С. 171–181.
4. Из истории Киевского политехнического института : [сборник документов и материалов]. – К. : КГУ, 1961. – 387 с.
5. Короткі нариси з історії Харківського Державного Університету ім. О. М. Горького : [Ювілейне видання]. – ХДУ, 1940. – 132 с.
6. Левицька Н. М. Студентство України в кінці ХІХ – на початку ХХ століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. М. Левицька. – К., 1998. – 17 с.
7. Ленин В. И. Задачи революционной молодежи / В. И. Ленин. – М. : Политиздат, 1972. – С. 341–356. – (Сочинения : в 55 т. / В. И. Ленин; т. 7).
8. Циркуляр 14 июля 1908 года «О студенческом представительстве» // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1908. – Ч. XVI. – сентябрь (№ 9). – Отд. 1. С. 81–82.
9. Циркуляр 16 мая 1908 года № 12 179 «Об условиях приема в студенты и вольные слушатели университетов и других высших учебных заведений» // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1908. – Ч. XVII. – октябрь (№ 10). – Отд. 1. С. 104–106.